

چکیده

زیلو، زیرانداز تخت‌پنبه‌ای است با مقاومت در برابر حرارت و جذب گرما، که مردم نواحی گرم و خشک کویر مرکزی ایران همچون یزد، میبد، اردکان، اردستان، کاشان و سمنان، برای در امان ماندن از گرما می‌بافتند و در مساجد، اماکن عمومی و مذهبی و منازل استفاده می‌کردند. اما امروزه بافت و کاربری این هنر بومی در کاشان، به‌شدت رو به کاهش است و جز اندکی از بافندگان بدان مشغول نیستند. از آنجا که پژوهش‌مدوتی درباره زیلوبافی کاشان صورت نگرفته است، نگارندگان در پژوهش پیش رو تاریخچه زیلوبافی در این شهر را بررسی کرده، ابزارهای بافت، مراحل پیش از تولید و روند تولید آن را، با توجه به جامعه آماری ده‌نفره شامل هشت نفر بافنده زیلو، یک نفر فروشنده زیلو و مسئول مرکز هنرهای سنتی کاشان، به‌منظور شناخت علل زوال این هنر بومی بررسی نموده‌اند. نتایج حاصل از این پژوهش توصیفی تحلیلی در جامعه آماری زیلوبافان شهر کاشان، نشانگر آن است که صنعتی شدن شهر کاشان با تأسیس کارخانه‌های مختلف به‌خصوص ریسندگی و تولید و مصرف فرش ماشینی، موجب به حاشیه راندن زیلوبافی شده است. همچنین بالا رفتن میانگین سن استادکاران زیلوباف، نیاز به جایگزین شدن آن‌ها را با نیروی جوان آموزش‌دیده تشدید می‌کند و همکاری همه‌جانبه ارگان‌های دولتی و خصوصی را برای پیشگیری از فراموش شدن این هنر بومی و سنتی می‌طلبد.

کلیدواژه‌ها: زیلوبافی، هنر بومی، نساجی سنتی، صنایع دستی، شهر کاشان.

دانش بومی و فناوری
زیلوبافی کاشان

* دانشجوی کارشناسی ارشد پژوهش هنر دانشکده معماری و هنر دانشگاه هنر کاشان / farane.madani97@gmail.com

** دانشیار دانشکده معماری و هنر، دانشگاه کاشان، نویسنده مسئول / chitsazian@kashanu.ac.ir

۱. مقدمه

زیلو در کاشان در کارگاه‌های متعدد بافته می‌شده و پوشش کف منازل و اماکن عمومی و مذهبی بوده است. امروزه کاربری زیلو در این شهر بسیار محدود شده و دانش بومی آن در حال فراموشی است. فعالیت کارگاه‌های متعدد آن، به چند مورد از جمله دو دستگاه در مرکز هنرهای سنتی میراث‌فرهنگی، یک دستگاه در یک خانه تاریخی و یک دستگاه در یکی از اقامتگاه‌های بوم گردی این شهر محدود شده است. این پژوهش کاربردی توسعه‌ای قصد دارد با مستندنگاری به معرفی زیلوی شهر کاشان، مراحل پیش تولید، روند بافت آن و علل زوال این هنر بومی پردازد تا با شناساندن آن و با بهره‌گیری از پتانسیل‌های غنی تاریخی فرهنگی شهر کاشان، به احیای این هنر دست‌بافت اصیل به‌وسیله نسل جوان یاری رساند. لذا در این پژوهش توصیفی تحلیلی با گردآوری اطلاعات میدانی با شیوه مصاحبه و داده‌اندوزی کتابخانه‌ای با نکته‌برداری از کتب و اسناد، سه پرسش عمده مطرح است: ۱. ابزارهای زیلوبافی کاشان چیست؟ ۲. روند پیش تولید و بافت زیلوی کاشان چگونه است؟ ۳. علل زوال زیلوبافی شهر کاشان چیست؟

جامعه آماری مورد پرسش، تنها افراد فعال باقی مانده در این حرفه در کاشان از جمله از یک نفر فروشنده و مدیر یک کارگاه زیلوبافی، مدیر مرکز هنرهای سنتی کاشان، دو نفر زیلوباف جوان آموزش دیده در این مرکز، چهار نفر زیلوباف مشغول به کار و همچنین دو نفر زیلوباف پیشکسوت غیرفعال هستند.

۱-۱. پیشینه تحقیق

کتاب صنایع دستی کهن ایران نوشته هانس‌ای‌ولف، ترجمه سیروس ابراهیم‌زاده، به دستگاه زیلوبافی اشاره کرده و تعدادی از نام‌های محلی و تخصصی اجزای دستگاه زیلو را نیز ذکر کرده است. در باب زیلوبافی یزد و میبد چندین کتاب، مقاله و پایان‌نامه نوشته شده است؛ از جمله: «نماد و نشانه در نقش‌پردازی زیلوهای تاریخی طرح محرابی (صَف) میبد» (محبی و آشوری، ۱۳۸۴) پژوهشی در زیلوی یزد» (علیمحمدی اردکانی، ۱۳۸۶)، «مقایسه طرح و نقش زیلوبافی میبد و مسجد جامع یزد» (شایسته‌فر و شکرپور، ۱۳۸۸)، و تعدادی پایان‌نامه و طرح پژوهشی در سازمان میراث‌فرهنگی و جهاد سازندگی استان یزد؛ بنابراین پژوهشی در حوزه زیلوبافی کاشان صورت نگرفته است. آنچه ضرورت این تحقیق را نشان می‌دهد، مستندنگاری از وضعیت موجود زیلوبافی کاشان، شهری با دانش چندین هزاره نساجی سنتی است.

کاشان‌شناسی
شماره ۱۴ (پیاپی ۲۲)
بهار و تابستان ۱۳۹۸

•
•
•
•
•
•
•

۲. نساجی شهر کاشان

گیرشمن باستان‌شناس فرانسوی با ملاحظه آثار بافندگی در این ناحیه می‌نویسد: تعداد قابل ملاحظه حلقه‌های دوک که از گل رس پخته یا از سنگ ساخته شده، نشانه آن است که انسان قدیم مبادی صنعت نساجی را می‌شناخته است (گیرشمن، ۱۳۴۹: ۱۳). از جمله مکشوفات کاوش شمال شرقی تپه سیلک کاشان، توکن و مهرهایی هستند که نشان و اثر دست بافت روی خود دارند و قدمت آن‌ها به دوران سیلک دو و سه، هزاره چهارم و پنجم ق.م می‌رسد (جاوری، منتظرظهوری و حسین‌زاده، ۱۳۹۶: ۱۴). تصاویر و نقوش ظروف و سفال‌های مکشوفه از سیلک، آثار متعددی از دستبافت‌ها، لباس‌ها، زیرانداز یا فرشینه‌های سیلک را به ما نشان می‌دهد. یکی از مهم‌ترین آن‌ها ریتون سفالین گاو میش گونه‌ای است که در موزه ملی ایران باستان نگهداری می‌شود و به‌طور مشخص جل قالیچه‌مانندی را روی حیوان نشان می‌دهد (چیت‌سازیان، ۱۳۸۸: ۳۶). چند پارچه باقی‌مانده از دوره ساسانی که نقش خروس دارد، کار صنعتگران کاشان شناخته شده است (محمدحسن، ۱۳۶۶: ۲۳۳). در قرون اولیه اسلامی، بافت طراز در این شهر رونق داشت. در عصر صفوی (۱۵۰۲-۱۷۲۲) با پایتخت شدن اصفهان در زمان شاه‌عباس اول، کاشان نیز مرکز بافت و تجارت پارچه‌های متنوع شد. اکثر سفرنامه‌های این دوران، از شهر کاشان، از مراکز مهم بافت پارچه‌های درباری و فاخر از جمله مخمل یاد کرده‌اند (Spuhler, 1978: 161). کاشان در دوره قاجاریه، با تغییر پایتخت به تهران، موقعیت بازرگانی خود را از دست داد. ورود فزاینده پارچه‌های انگلیسی در اوایل قرن سیزدهم هجری، اقتصاد کاشان را تحت‌تأثیر قرار داد؛ زیرا صنایع دستی به‌ویژه نساجی، بخش مهمی از اقتصاد این شهر را تشکیل می‌داد. بسیاری از تاجران به واردکننده پارچه‌های خارجی تبدیل شدند (حیدری، ۱۳۸۹: ۳۶۱). به‌طوری که تعداد دستگاه‌های بافندگی کاشان در اواخر دوره قاجار از ۸۰۰۰ دستگاه به ۸۰۰ دستگاه رسید (سادات‌بیدگلی، ۱۳۹۵: ۵۷). رکود پارچه بافی، رواج خرده‌مالکی و اهمیت تجارت و صنایع، موجب رونق قالی‌بافی شد. به همین جهت کارگران بیکار شده، به‌دلیل واردات پارچه‌های خارجی، به سرعت راه و روش قالی‌بافی آموختند (حسامیان، اعتماد و حائری، ۱۳۶۳: ۷۱). با افتتاح کارخانه ریسندگی و بافندگی کاشان در دوره پهلوی اول به سال ۱۳۱۳ ش/۱۹۳۴ م، کارگاه‌های شعربافی، مخمل و زری‌بافی سنتی، جای خود را به این کارخانه دادند و نیروی کار در کارگاه‌های سنتی به کارگری کارخانه‌ها درآمدند (نراقی، ۱۳۴۵: ۳۲۶-۳۲۷). در زمینه صنایع دستی، گرایش عمده فعالیت‌ها با توجه به ورود کالاهای خارجی، به سوی قالی‌بافی بوده

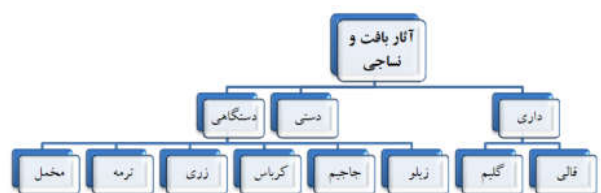

است؛ به طوری که در سال ۱۳۲۷ تعداد دستگاه‌های قالی بافی کاشان حدود ۴۴۷۷ بود که مشمول مالیات بوده و برخی دو دستگاه قالی داشتند (حیدری، ۱۳۸۹: ۲۲۳). توسعه صنایع در کاشان در برنامه دوم توسعه اقتصادی (۱۳۳۴-۱۳۴۱) منجر به تأسیس این کارخانه‌ها در این شهر شد: ۱. کارخانه‌های مخمل بافی، ۲. کارخانه‌های ریسندگی، ۳. کارخانه تاروپود، ۴. کارخانه کاموایی و صنایع کُرک (نراقی، ۱۳۴۵: ۳۳۰).

با رواج قالی بافی تعدادی از کارخانه‌های کاشان، تولید مواد اولیه آن را به عهده گرفتند؛ به این صورت که پشم و پنبه را به نخ و خامه رنگ شده تبدیل می‌کردند. به این ترتیب بسیاری از کارگاه‌های کوچک از بین رفتند؛ به طوری که بین سال‌های ۱۳۵۷ به بعد، تعداد کارخانه‌های دیگر به خصوص کارخانه‌های فرش بافی افزوده شد و تأسیس شهرک صنعتی در شهر کاشان با کارگاه‌های متعدد به گسترش صنعتی شدن این شهر انجامید. بدین ترتیب می‌توان گفت کاشان شهری صنعتی است؛ خرید، فروش و تولید صنایع دستی در اولویت‌های اقتصادی آن قرار ندارد. امروزه سرمایه به بخش مهم صنعت، به ویژه فرش ماشینی متمرکز شده است. بدین ترتیب بیشترین اعتبارات بانکی به این صنایع اعطا می‌شود (شاطریان، ۱۳۸۹: ۳۶۸). زیرانداز غالب مردم، فرش‌های ماشینی است، از این رو کاربری بسیار محدود زیلو، موجب به حاشیه رانده شدن زیلوبافی شده است. سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۴۵ حدود ۳۵۹۱ کارگاه کوچک از بین رفتند (حسامیان و دیگران، ۱۳۶۳: ۱۸۸).

۳. دسته‌بندی دست‌بافت‌ها

شناخته شده‌ترین این تقسیمات بدین ترتیب است: برخی از دست‌بافت‌ها به صورت داری، دستی یا دستگاهی بافته می‌شوند. روش دستی مانند انواع پوشاک، روش داری مانند انواع قالی و گلیم است. بافندگی دستگاهی همواره با عبور دادن رشته‌های پود از لابه‌لای تار به روش‌های مختلف و با سه روش ساده، پیچیده و تلفیقی انجام می‌گیرد (نمودار ۱).

نمودار ۱: زیلو با شیوه دستگاهی، به روش ساده بافته می‌شود (صیدیوسفی، ۱۳۹۵: ۳۶).

۴. خصوصیات و ویژگی‌های زیلو

دست‌بافته‌های تخت، ساختاری بر اساس درهم‌تنیدگی تاروپود دارند، بدون آنکه رجی از

گره‌های اضافه داشته باشند. از این رو بافته‌ای با سطح تخت سفتی ایجاد می‌شود. از آن جمله، گلیم، زیلو و سوماک می‌باشند (De moubray and black, 1999:180). زیلو برخلاف دیگر زیراندازها، نظیر گلیم، قالی و قالیچه، تنوع رنگی در آن کم است و معمولاً از دو یا سه رنگ در آن استفاده می‌شود و از سادگی در طرح و رنگ برخوردار است. این زیرانداز پنبه‌ای، بافت دورویه دارد. اما در تشابه با گلیم و گبه، نقش‌ها و طرح‌های به‌کاررفته در زیلوها برگرفته از اشکال هندسی و بیشتر زاینده ذهن و خلاقیت بافنده زیلوست. در حاشیه زیلوهای مساجد، تکایا و امامزاده‌ها، خط بافته می‌شده و نام واقف و نام بافنده هم در آن ذکر می‌شده است و نوع مرغوب‌تر آن نیز در پوشش کف منازل به کار می‌رفته است. زیلو از آنجا که گُرکی ندارد، موجب ناراحتی‌های ریوی برای بافنده نمی‌شود. مرغوب بودن زیلو به عوامل متعددی از جمله نحوه بافت، میزان تراکم، تنوع نقوش، نخ مصرفی و کیفیت رنگی آن بستگی دارد. اگر زیلوها کم‌تراکم باشند، فرسایش آن‌ها سریع‌تر رخ می‌دهد و برعکس (توفیقی، ۱۳۸۹: ۵۱). حتی رعایت نکردن پنجه‌زنی اصولی، منجر به شُل بافته شدن زیلو می‌شود. زیلو کمتر مورد توجه تاجران و مجموعه‌داران، برای خرید و فروش و یا صادرات بوده است (Tanavoli, 1988: 258) که این روند برخلاف گلیم است که مجموعه‌داران بسیاری از دهه ۱۹۶۰ به خرید آن روی آوردند (هال و ویووسکا، ۱۳۷۷: ۱۹۲). زیلو کاربردی‌تری یا تجملاتی نداشته است، علاوه بر محدودیت رنگ و کمی تنوع نقوش زیلوها و استفاده از رنگ‌های عمدتاً سرد، جنس پنبه‌ای آن، بافته را مناسب برای مناطق کویری کرده است.

۱-۴. پیشینه زیلوبافی در ایران

قدیمی‌ترین زیلو از حفاریات باستان‌شناسی شهر قومس (پایتخت اشکانیان) به دست آمده، در این صورت تاریخ بافت زیلو به قرن ششم میلادی می‌رسد (توفیقی، ۱۳۸۹: ۵۷). در قرون اولیه اسلامی، مقدسی، سیاح و جغرافی‌دان (۳۶۶ تا ۳۷۵ یا ۳۸۰ق/ ۹۶۹ تا ۹۷۸ یا ۹۸۳م) در کتاب *أحسن التماسیم*، به محصولات شهر بخارا با ذکر انواع سجاده، علاوه بر بافت آن (گلیم، زیلو، قالی و نمد) به طرح آن‌ها نیز اشاره دارد. مؤلف *حدود العالم* (۳۷۲ق) نیز از زیلوی مناطقی چون سیستان، جهرم، وزنان، نخجوان و ارجیح نام می‌برد (۱۳۶۲: ۴۱۷). این حوَقَل در کتاب *صورة الارض* می‌نویسد: «زیلو و سجاده محراب در بخارا و نواحی آن تهیه می‌شد و به عراق و سایر جاها صادر می‌گردید» (کمندلو، ۱۳۹۴: ۴۳-۴۴). ناصر خسرو در *سفرنامه* خود به زیلو و کارگاه‌های زیلوبافی اشاره می‌کند. قدیمی‌ترین زیلوی حفظ‌شده، در موزه زیلو و پلاس میبد که در سال ۱۳۸۱ در

کاروانسرای شاه عباسی این شهر افتتاح شد، زیلویی است متعلق به سال ۸۰۸ق که توسط علی بیدی بن حاجی میبیدی با طرح محرابی و در سه رنگ آبی، سفید و قرمز بافته شده است (علیمحمدی، ۱۳۸۶: ۵-۲ و ۱۴). زیلوی بافته شده در مسجد جامع خانقاه نوریه تفت با تاریخ ۹۶۳ق در موزه اسلامی قاهره مصر نگهداری می‌شود (Tanavoli, 1988: 259-262). از عصر صفوی، زیلوی سجاده صف در موزه ملی فرش ایران باقی مانده است؛ این زیلو اوایل قرن ۱۰/۱۶م در شهر تفت برای مقبره شاه نعمت‌الله ولی بافته شده است (توفیقی، ۱۳۸۹: ۵۷). استان یزد و شهر میبد از مراکز مهم تولید زیلوبافی در ایران بوده‌اند. پوشش کف مسجد جامع اردستان، مسجد جامع ناین، مسجد جامع یزد و مسجد محمدیه از قدمت بافت و استفاده از زیلو در این مناطق حکایت می‌کند.

۲-۴. تاریخچه زیلوبافی در کاشان

یک قطعه زیلو که قسمتی از آن از بین رفته، با قدمت نیمه اول قرن ۱۴م/ قرن ۷ق که بافنده آن استاد علی نوش‌آبادی است، در موزه آرمی‌تاز نگهداری می‌شود اما از آن به بعد منابع مکتوبی در این زمینه وجود ندارد. پاسخی که از میراث شفاهی جامعه زیلوبافان کاشان حاصل شده، میبد را در دوره معاصر مرکز زیلوبافی دانسته و معتقدند زیلوبافی فعلی از میبد به کاشان آورده شده است. یکی از این افراد، آقای حسن زیلوچی (تصویر ۱) متولد ۱۳۰۷، از جمله افرادی که در کودکی نزد پدر زیلوباف خود، زیلوبافی کرده است، می‌افزاید: همکاری خانواده زیلوچی با ابوطالب میبیدی در اواخر دوره قاجار، به راه‌اندازی کارگاه‌های زیلوبافی در شهر کاشان انجامید. سپس تعداد کارگاه‌ها افزوده شد. یکی از این کارگاه‌ها متعلق به مرحوم حسین زیلوچیان، تا سال ۱۳۹۶ توسط پسرش غلامرضا و اکنون با قدمت حدود صد سال، به صورت بسیار محدود توسط نوه ایشان جواد زیلوچیان فعالیت می‌کند (تصویر ۲). تعدادی از استادکاران زیلوباف مشغول به کار، از این کارگاه فعالیت خود را آغاز کردند؛ از جمله استاد غفار سردابی، رضا نجیب، ماشاءالله سردابی و محمود هاشمی.

تصویر ۱: حسن زیلوچی، از پیشکسوتان زیلوبافی که در حال حاضر به شغل دیگری مشغول است.*

تصویر ۲: جواد زیلوچیان، نوه حاج غلامرضا فعالیت بسیار محدود کارگاه را اداره می‌کند.

آن‌طور که اشاره شد، با تأسیس کارخانه‌های فرش‌بافی در شهر کاشان، بسیاری از نیروی انسانی و متبحر زیلوبافی به خدمت کارخانه‌ها درآمدند و زیلوبافی نیز با کمبود نیروی انسانی مواجه شد. مرکز هنرهای سنتی میراث‌فرهنگی کاشان در سال‌های اخیر، پذیرش تعداد محدودی هنرآموز در رشته‌های نساجی سنتی کاشان از جمله زیلوبافی با آموزش استاد غفار سردابی و آقای علیرضا هاشم‌زاده را به عهده گرفته است. از آنجا که استادکاران باتجربه، میانگین سنی بالای شصت سال دارند. آموزش این مرکز، به تربیت نسل جدیدی از زیلوبافان کمک می‌کند. اما این تعداد، با توجه به عدم رغبت جوانان بسیار محدود بوده است؛ به طوری که نگارندگان، دو فرد جوان آموزش‌دیده در این مرکز را شناسایی کرده که یکی از آن‌ها مشغول به این کار است (تصویر ۳).

تصویر ۳: محمدحسین فدوی، آموزش‌دیده در مرکز هنرهای سنتی کاشان که اقدام به راه‌اندازی یک دستگاه زیلوبافی در خانه بروجردی‌ها کرده است.

آنچه امروز از زیلوی کاشان در اماکن عمومی مثل مساجد و حسینیه‌ها باقی مانده، زیلوهایی است که زیر فرش‌های ماشینی این اماکن، از نظر ناپیدا هستند یا در انبار نگهداری می‌شوند (تصاویر ۴-۷).

تصویر ۴: زیلوهای پهن شده زیر فرش‌های ماشینی (تصویر راست: شبستان مسجد آقابزرگ، چپ: شبستان تابستانه مسجد میدان قاضی اسدالله - درب فین)

تصویر ۵: زیلوی پهن شده، در شبستان زنانه آقابزرگ

تصویر ۶: نمازخانه میدان امیر، زیلوی با ابعاد یک در نیم متر، زیر فرش‌ها بسیار خاک گرفته بودند.

تصویر ۷: زیلوی پهن شده زیر فرش، مسجد و حسینیه میدان امیر

۳-۴. مواد اولیه زیلوبافی

پنبه ماده اولیه زیلوبافی است که به وفور کشت می‌شود و الیاف آن دارای استحکام بسیاری است. پنبه را با قطر کم می‌تابند تا برای بافت‌های ظریف مناسب باشد. قسمت اعظم تارهای بافندگی از نخ پنبه فراهم می‌شود. برخلاف پشم سفید که به مرور زمان به رنگ کرم و عاج می‌گراید. پنبه شفافیت اولیه‌اش را از دست نمی‌دهد و به جذابیت نقش و نگاره‌ها می‌افزاید. باید توجه داشت که پنبه، رنگ را به‌خوبی پشم جذب نمی‌کند (هال و یوسکا، ۱۳۷۷: ۳۶).

کشتزارهای بزرگ پنبه در توابع آران و بیدگل و نصرآباد و در شمال غربی کاشان، با وجود

خشک و کم‌آب بودن این منطقه، در گذشته منبعی برای تأمین مواد اولیهٔ زیلوبافی بوده است. بدین ترتیب که خس و خاشاک پنبهٔ چیده‌شده از آن پاک می‌شد و سپس به‌وسیلهٔ چرخ ریسندگی، ریسیده می‌شد تا با چرخیدن روی بُنچار، یک ماسوره پیچیده شود و آمادهٔ پودگذاری گردد. این کار معمولاً به‌وسیلهٔ زنان صورت می‌گرفته است. با تأسیس کارخانه‌های نخ‌ریسی، زیلوبافان به نخ‌های کارخانه‌ای روی آوردند زیرا روند آماده‌سازی نخ را کاهش می‌داد و به کار سرعت می‌بخشید. امروزه نیز از نخ‌های کارخانه‌ای در زیلوبافی استفاده می‌شود؛ که ترکیبی از پنبهٔ طبیعی و پلی‌استر است و معمولاً از شهر میبد به شکل دوک‌های آماده تهیه می‌شود (تصویر ۸).

تصویر ۸: نخ پنبه‌های ریسندگی شده در کارخانه

۴-۴. رنگریزی الیاف زیلوی کاشان

نساجی سنتی در شهر کاشان برای چندین عصر، به ایجاد و پویایی حرفه‌های مختلفی انجامید که از آن جمله، حرفهٔ رنگریزی است. امروزه نیز رونق قالی‌بافی و فعالیت کم‌وبیش کارگاه‌های شعربافی کاشان، به حفظ حرفهٔ رنگریزی و فعالیت آن‌ها در این شهر کمک کرده است. آقای عباس گلکار (تصویر ۹) رنگرز سنتی می‌گوید: «طولانی بودن روند رنگریزی طبیعی و آماده‌سازی آن، موجب بالا رفتن هزینه‌های تولیدشده و مانع روی آوردن زیلوبافان و دیگر مشاغل وابسته به آن می‌شود. بنابراین در شصت سال گذشته، به‌ندرت و فقط به سفارش مشتری ممکن است رنگریزی طبیعی در بافت زیلو انجام شود.» آقایان سردابی، باغمیرانی و امامی دربارهٔ کاربرد رنگ‌های زیلو معتقدند: «در گذشته رنگ زیلوهای مسجدی بیشتر آبی و سفید بود و رنگ قرمز، رنگی پرکاربرد در زیلوهای منازل شهر کاشان بود. همچنین از ترکیب چندرنگ، زیلویی در شهر کاشان بافته می‌شد که به «اسپرتی» معروف بود. برای بافت زیلو، از دو ماسورهٔ رنگ استفاده می‌شود، ولی امکان به‌کارگیری رنگ‌های بیشتر در زیلو، در صورتی که بعد از چند رج بافت، رنگ عوض شود وجود دارد، با وجود این تمایل بافنده‌های این شهر به بافت زیلوی دورنگ با

نقوش سنتی است؛ علاوه بر آن، زمان بر بودن به کارگیری رنگ‌های بیشتر، مانع از استفاده معمول از آن می‌شود.» بافت زیلوی چندرنگ توسط استاد غفار سردابی در بازارچه صنایع دستی میراث فرهنگی کاشان، در سال‌های اخیر از نمونه‌های ترکیب چندرنگ در زیلوست (تصویر ۱۰).

تصویر ۱۰: زیلوی چندرنگ، بافته شده توسط استاد غفار سردابی (آرشیو میراث فرهنگی کاشان)

تصویر ۹: عباس گلکار، رنگرزی طبیعی و شیمیایی نخ‌های پنبه را در کارگاه موروثی‌شان انجام می‌دهد.

۵.۴. دستگاه زیلوبافی

دستگاه زیلوبافی عمودی است و تنها شباهت آن به دار قالی، چهارچوبی بودن آن است؛ اما در زیلوبافی، نورد بالا و پایین، متحرک‌اند و بافنده ایستاده شانه زده و می‌بافد. در شکل سنتی، ابعاد بزرگ و جنس چوبی، راه‌اندازی آن را در فضای کوچک غیرممکن می‌کند. تیر پایین با حفر گودالی در کف، به صورت ثابت قرار گرفته است (تصاویر ۱۱). اما نمونه آهنی و چوبی آن، در کاشان ساخته شده و مورد استفاده قرار می‌گیرد که قابلیت جابه‌جایی دارد (تصاویر ۱۲).

تصویر ۱۱: راست: دستگاه سنتی کارگاه زیلوچیان، چپ: دستگاه بدون کاربرد در انبار آقای باغمیرانی در

یحیی‌آباد کاشان

تصویر ۱۲: دو دستگاه به‌روز شده در مرکز هنرهای سنتی چپ: دستگاه فلزی در یک اقامتگاه در کاشان

۱-۵-۴. اجزای مختلف دستگاه زیلوبافی

اُسون (ستون) (osoon): دو ستون عمودی دستگاه است. در شکل سنتی و چوبی آن، با کمی خمیدگی رو به جلو (تصویر ۱۳) است، این ستون‌ها به‌منظور محکم نگه‌داشتن تیر پایین و بالا کاربرد دارند، که چرخش آن‌ها را در هنگام بافت و پیچیدن زیلو امکان‌پذیر می‌کند. خمیدگی آن نیز به‌منظور باز بودن دهنه کار است.

تصویر ۱۳: خمیدگی بالای ستون دستگاه سنتی چوبی

- تیر (نورد): عرض بین دو اُسون قرار می‌گیرند. تارها بعد از مرحله چله‌دوانی روی تیرهای بالا و پایین به‌وسیله چوب یا میله‌ای در میان سوراخ‌های تیر محکم می‌شوند: دو تیر، یکی در بالا و دیگری در پایین وجود دارد (تصویر ۱۱ راست و چپ).

- شمشه: (تصویر ۱۴) گُرت (تصویر ۱۹ راست) است به موازات دستگاه، با کِمونه (تصویر دانش بومی و فناوری زیلوبافی کاشان ۱۸) به جلو حرکت می‌کنند تا تارها جابه‌جا شود.

تصویر ۱۴: شمشه (عکاس: نگارنده اول)

- کلی (keli): شکل «۷» مانند، با کشیدگی بیشتر از یک سو دارد. استاد بافنده به هنگام نقش اندازی، مَج‌های نقشه را با یک دست به جلو می‌کشد و با دست دیگر کلی می‌زند، این کار موجب ثابت نگه داشتن آن می‌شود. دو تا سه کلی با توجه به عرض کار، معمولاً روی دستگاه قرار دارد که به وسیله دو طناب، روی دستگاه نصب می‌شود (تصویر ۱۵).

تصویر ۱۵: کلی (عکاس: نگارنده اول)

- پشت‌بند: در راستای محور افقی دستگاه، به منظور نگهداری کمانه و کلی، به دیوار کارگاه محکم می‌شده است (تصویر ۱۶).

تصویر ۱۶: راست: دستگاه فعال در یکی از خانه‌های بومگردی، بافنده آقای امامیان؛ چپ: علامت به پشت‌بند اشاره می‌کند.

- پهنای بند یا پهنای چوبی: چوبی است که در پشت زیلو به وسیله سوزن‌های فلزی بزرگ (تصویر

راست ۱۷)، دو طرف عرض زیلو را محکم نگه می‌دارد تا در هنگام بافت، به داخل نیاید و کار از یکدستی خارج نشود. بعد از هر ده سانتی‌متر بافت، جابه‌جا می‌شود (تصویر چپ ۱۷)

تصویر ۱۷: راست: سوزن نگه‌دارنده و پهنا بند، چپ: آقای صحرائی شاغل در کارگاه زیلوبافی فدوی، مشغول محکم کردن پهنا بند

– کِمونه (kemune): دو قطعه چوبی که با طناب به شمشه‌های دو سوی عرض کار متصل هستند، با بالا و پایین شدن آن‌ها به‌طور هم‌زمان، تارها به جلو و عقب کشیده می‌شوند تا پودها بعد از رد کردن ماسوره از آن، با تارها درگیر شوند و نقشه شکل بگیرد (تصویر ۱۸).

تصویر ۱۸: کِمونه (عکاس: نگارنده اول)

– گُرت (Gort): مجموعه نخ‌هایی (مَج) که یک سر آن به چله و سر دیگرش را به شلیت می‌بندند. گُرت نقش به‌صورت عمودی به تارها گره خورده است (تصویر ۱۹ راست).

– شلیت (shelit): مجموعه‌ای از نخ‌های افقی به هم تابیده است که به‌صورت دسته‌ای به دو طرف ستون دستگاه می‌بندند. هریک از این دسته‌ها در بافت زیلو، نام و عملکرد مستقلی دارند (تصویر ۱۹، بالا).

تصویر ۱۹: راست: گُرت؛ بالا: شلیت

۴-۶. ابزارهای زیلوبافی

قیچی: در زمان بستن گُرت‌ها و همچنین برای اتمام بافت است.

پَنجه یا دَفَتین (Daftin): با کارکردی شبیه شانه، در قالی و فرش، پود بافته‌شده را روی تارها می‌کوبد. جنس بدنه آن چوبی و شانه‌های آن فلزی است. از جمله معیارهای زیلوی مرغوب پنجه‌زنی با قدرت برای درگیری بهتر تارپودها، به‌منظور سفت و متراکم شدن بافت زیلوست (تصویر ۲۰).

تصویر ۲۰: پنجه یا دفتین (Daftin) (عکاس: نگارنده اول)

۴-۷. آماده‌سازی ماسوره به‌منظور پودگذاری

آقایان امامیان، سردابی و بینوا تصریح می‌کنند زیلوبافی حرفه‌ای مردانه در کاشان محسوب می‌شده است و امروزه نیز، هیچ زنی بر خلاف قالی‌بافی در حال فعالیت در این حرفه نیست. یکی از عوامل مردانه بودن این حرفه «پنجه‌زدن» مداوم بافنده به‌صورت ایستاده است. در گذشته یک نفر بافنده و یک نفر پنجه‌زن بوده‌اند ولی کلاف و ماسوره کردن الیاف پنبه برای پیچیدن ماسوره، با بُنچار و «لاکُنی» (چندلا کردن الیاف کلافه‌ها به‌منظور ضخامت بیشتر)، بیشتر توسط زنان خانه‌دار صورت می‌گرفته است. در کاشان امروز، بُنچار به‌منظور ماسوره کردن نزد کارگاه‌هایی مثل مرکز هنرهای سنتی (تصویر ۲۱) و کارگاه زیلوچیان موجود است. با ظهور نخ‌های کارخانه‌ای (به‌گوش کاشانی: وایبل)، کار آسان‌تر شد و هم‌اکنون کلاف‌های کارخانه‌ای شماره پنج و شماره هفت تهیه‌شده از میبد، مورد استفاده زیلوبافان است.

تصویر ۲۱: راست: بُنچار؛ چپ: استاد غفار سردابی در حال ماسوره کردن به وسیله بُنچار

در گذشته، بافت به وسیله دو نفر، یکی استاد بافنده و دیگری شاگرد پنجه زن، انجام می‌گرفته است که معمولاً از نوجوان‌ها برای این کار کمک می‌گرفتند. کار استاد نقش‌اندازی و پودکشی بود و شاگرد، با پنجه (شانه) پود را می‌کوبید. اما امروزه با رکود این هنر و کمبود نیروی انسانی در این حرفه، هر دو مسئولیت توسط یک نفر انجام می‌گیرد.

در بافت زیلو برای درهم تنیدن تاروپود از تکنیک کلی و کِمونه بهره می‌گیرند؛ یعنی آنچه را در دستگاه بافندگی چاه‌دار (نظیر بافت دارایی و چادرشب) یا پدال و متعلقات آن و در قالی‌بافی با دست ماهر بافندگان انجام می‌شود، در زیلوبافی به وسیله کِمونه و کلی و شلیت صورت می‌گیرد. تقسیم شلیت به اجزای مختلف و سپس گُرت‌بندی آن برای تحقق چنین امری است ولی تا رسیدن به مرحله بافت کارهایی باید انجام شود (علیمحمدی، ۱۳۸۶: ۳۴).

۸-۴ مراحل آماده‌سازی بافت زیلو

این مراحل، به این ترتیب انجام می‌گیرد:

۱-۸-۴. تونه‌تابی (چله‌دوانی)

«چله‌کشی زیلو مانند قالی و گلیم انجام می‌شود، اما تعداد چله‌های زیلو در واحد سطح، به دو برابر تعداد چله‌های گلیم می‌رسد. تفاوت زیلو و گلیم که ضمناً گویای مرغوبیت زیلوست، تنها افزایش تعداد چله‌های آن نیست بلکه اولاً زیلو دارای نقشی است که این نقش از طریق پودهای رنگین در آن بافته می‌شود، ثانیاً زیلو دورو بافته می‌شود و هر رو می‌تواند نقشی جداگانه داشته باشد که این خود بر اهمیت هنری آن می‌افزاید» (دانشگر، ۱۳۷۲: ۲۷۷). از آنجا که چله‌دوانی، به دستگاه «تونه‌تابی» (تصویر ۲۳) و فضایی با طول زیاد نیاز دارد، بیشترین سفارش چله‌دوانی در

شهر کاشان، به کارگاه زیلوچیان داده می‌شود، چله‌دوانی را آقای رضا نجیب انجام می‌دهد.

دانش بومی و فناوری

مراحل آن به طریق زیر صورت می‌گیرد:

- آماده‌سازی تونه‌تابی: با قرار دادن میله‌هایی داخل دیوار، با توجه به اینکه فاصله آن‌ها نسبت به طول چله انتخاب می‌شود. در میانه آن میله فلزی با چندین میخ فلزی شکل، در انتها نیز همین میله با میخ‌ها تکرار می‌شود (تصویر ۲۲ چپ).

- با قرار دادن دوک‌های نخ چله در کنار میخ‌ها و گره زدن سر نخ دو دوک (تصویر ۲۲ راست)، نخ را روی یکی از میله‌ها قرار می‌دهند. سپس انتقال نخ‌ها، به میله دیگر و تکرار رفت‌وبرگشت آن صورت می‌گیرد.

- نخ مهار سر کار و ته کار بدین گونه آماده می‌شود: با توجه به عرض زیلو، دو نخ چهارلا به طول یک و نیم برابر عرض زیلو، تاب داده می‌شود و از میان چله‌هایی که روی میله‌ها سوار شده‌اند، عبور داده می‌شود (تصویر ۲۴).

- در مرحله آخر برای اینکه زیورودن چله‌ها از بین نرود، از زیر و روی دهانه ایجادشده، دو نخ را برای مهار کردن ضرب چله‌ها عبور می‌دهند.

تصویر ۲۲ راست: تبدیل کردن چند رشته به یک رشته ضخیم‌تر. چپ: میله فلزی میانه تالار با چندین میخ فلزی شکل

تصویر ۲۳: استاد رضا نجیب در حال کار با دستگاه تونه‌تابی برای چله‌کشی

تصویر ۲۴: عبور دادن نخ به صورت حلقه‌ای یا گیس‌بافی در سرکار، به وسیله دستگاه تونه‌تابی

۲-۸۴. باز کردن و راست گرفتن چله‌ها

بدین منظور چله‌ی دونفره روی زمین پهن می‌شود. دو میله متناسب با عرض بافته، بین تارها قرار می‌گیرد. چله‌ها از دو طرف محکم کشیده می‌شود. با ضرب یکی از چوب‌های مهار به چله، تاب چله را باز می‌کنند (باز کردن، پیچ چله گفته می‌شود).

- برای پیچیدن چله، چوبی را در قسمت سر کار قرار می‌دهند و چله‌ها را به دور آن می‌پیچند، سپس چله‌ی پیچیده‌شده را کنار دستگاه می‌برند.

۳-۸۴. ترتیب بستن چله روی دستگاه

مهار چله و پیچیدن آن روی نورد پایین، مهار سر کار روی تیر بالا، موازی قرار دادن و شاغول چله‌ها، جمع کردن چله‌ها روی تیر بالا، پایین آوردن چوب مهار، تقسیم کردن نخ‌ها به دو قسمت مساوی و زیرورو کردن تارها، گرت نقش، بستن کیمونه و کلی، بستن گرت ساده بالا و پایین، تنظیم فشار چله‌ها (تصاویر ۲۵).

- بستن گرت نقش

گرت‌بندی از حاشیه‌ی زیلو انجام می‌شود. استادکاران با توجه به نقشه‌ای که از قبل یاد گرفته و در حافظه دارند، گرت‌ها را به شلیت می‌بندند.

- بستن گرت شمشه بالا و پایین (گرت ساده)

بستن این گرت، همانند بستن کوچی در قالی و گلیم است. با این اختلاف که فاصله‌های آن‌ها متفاوت است.

تصویر ۲۵: تنظیم فشار چله‌ها: با استفاده از تنگ‌ها صورت می‌گیرد. تنگ بالا و پایین را مهار می‌کنند.

۴-۸۴. نقش‌اندازی

شلیت عامل اصلی نقش‌اندازی روی زیلوست و به صورت دسته‌ای کنار هم قرار می‌گیرند. زیلو در اصل سه مَج به نام مَج بالا، مَج میان و مَج پایین داشته و به تدریج که نقش‌ها متنوع شده، بر تعداد مَج‌ها افزوده شده است.

- انتخاب شلیت: بافنده زیلو برای بافتن نقش از شلیت کمک می‌گیرد؛ چون شلیت به دسته یا رشته‌های مختلف تقسیم شده است. استاد بافنده همه رشته‌های شلیت را که مربوط به نقش باشد، با دست راست جدا می‌کند و به عقب می‌کشد و با دست چپ نگه می‌دارد، سپس آن‌ها را به فلاپ کلی می‌اندازد. کلی رشته‌های انتخاب‌شده شلیت را در مدت زمان لازم در همان حالت نگه می‌دارد. بعد از این، استاد کِمونه را که در واقع کلید باز و بسته کردن دهانه چله است، بالا می‌زند. با این دو حرکت ضمن اینکه فضایی را بین تارها ایجاد می‌کند و عمل بافتن را سهولت می‌بخشد، بافتن نقش دلخواه را هم میسر می‌کند (تصویر ۲۶).

تصویر ۲۶: انتخاب شلیت توسط آقای علیرضا هاشم‌زاده در مرکز هنرهای سنتی کاشان

۵-۸۴. پودکشی

این کار را استاد بافنده (پودکش) توسط پرتاب ماسوره انجام می‌دهد. پس از بالا زدن کلی و کِمونه، با یک دست ماسوره‌ای را که از قبل برای این منظور پیچیده شده است، در دهانه چله قرار می‌دهند و با دست دیگر، ماسوره را به سمت دیگر پرتاب می‌کنند (تصویر ۲۷).

تصویر ۲۷: بودگذاری به وسیله ماسوره انداختن توسط آقای محمود هاشمی

– پنجه زدن: بودکشی را تا عبور یک رشته نخ ماسوره در عرض چله انجام می دهند. بعد از آن شانه زنی به وسیله دفتین برای کوبیدن پودها انجام می گیرد (تصویر ۲۸).

تصویر ۲۸: پنجه زدن بعد از بودگذاری

۶-۴. پایین آوردن و عملیات تکمیلی روی زیلو

هنگامی که زیلو کاملاً بافته و آماده شد، مانند قالی از دار بریده شده و روی زمین صاف پهن می گردد و نخ های اضافی و عیوب احتمالی آن برطرف شده، آماده بهره برداری می گردد.

– مرحله کناره پیچ کردن: با استفاده از نخ و رنگ کناره و سوزن انجام می شود. برای اینکه چله ها از یکدیگر باز نشود، عمل کناره پیچ را انجام می دهند (تصویر ۲۹).

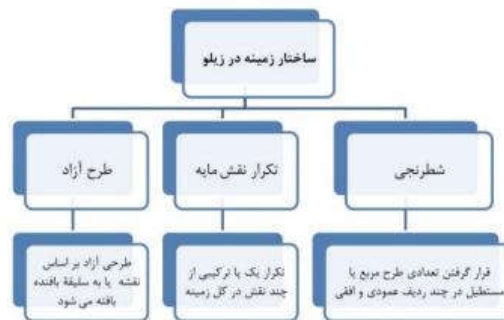

تصویر ۲۹: کناره پیچ کردن نهایی توسط کارآموزان مرکز هنرهای سنتی کاشان

۹-۴. ساختار کلی طرح در زیلو

بافت زیلو مثل «گرت بندی» از حاشیه شروع می شود و به صورت ترکیبی از حاشیه و متن به صورت ساده و پیچیده است. در نوع ساده آن، حاشیه برای متن فقط حکم یک قاب دارد و زمینه آن با استفاده از تکرار یک نقش مایه طراحی می شود. در این ساختار، می توان نقش زمینه را طرحی آزادانه در نظر گرفت که در داخل زمینه به صورت تک بافته می شود (تصویر ۳۰). نوع

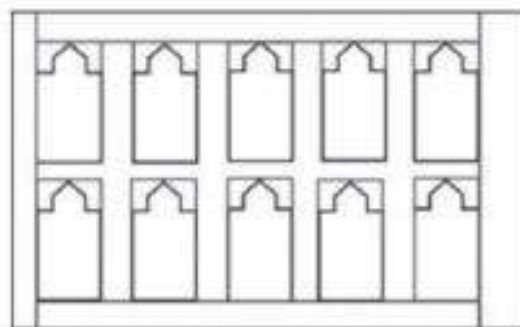
پیچیده ساختار زیلو مربوط به زیلوهای مساجد (تصویر ۳۱) است که از نظر ابعاد بزرگ تر و تقسیم کردن فضای زمینه و استفاده از حاشیه های عمودی و افقی، فضای مربع و مستطیل شکلی در جهت اجرای نقش مایه ها یا ترکیبی از آنها دیده می شود؛ با این توضیح که هریک از ردیف های افقی زمینه می تواند طرحی متفاوت از ردیف بعدی داشته باشد (نمودار ۲).

نمودار ۲: انواع طرح در زیلو

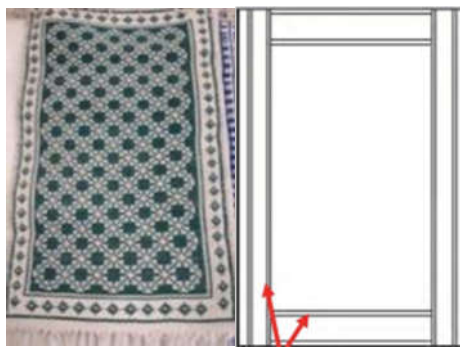
تصویر ۳۰: راست: با تکرار نقش مایه (نقش چهار کلوک)؛ چپ: با طرح آزاد (سفال سیلک) بافت آقای هاشم زاده (آرشیو مرکز هنرهای سنتی کاشان)

تصویر ۳۱: طرح شطرنجی صف به عنوان زیلوی محرابی مساجد

۱۰-۴. ساختار حاشیه در زیلو

نقش حاشیه عموماً ثابت است. حاشیه در زیلو می تواند کتیبه داشته باشد. حاشیه ها با توجه به ابعاد زیلو، باریک یا پهن بافته می شوند. نکته قابل توجه در حاشیه سازی زیلو نداشتن گوشه در آن، به علت دستوری بودن آن است. به محل تلاقی حاشیه افقی و عمودی در طراحی زیلو «گوشه» گفته می شود (تصویر ۳۲). «گوشه» عموماً با قرار دادن یک نقش مایه در گردش ۴۵ درجه ای در محل تلاقی حاشیه عمودی و افقی طراحی و بافته می شود.

تصویر ۳۲. ساختار حاشیه در زیلو

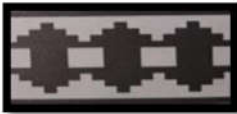
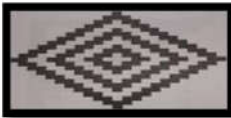

۱۱-۴. نقوش زیلو در کاشان

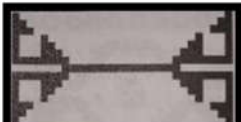

به گفته استاد غفار سردابی و عباس باغمیرانی (تصویر ۳۳)، برخی از نقوش بافته شده در زیلوها، با تغییراتی در نام و برخی با تغییرات در طراحی نقوش آن نسبت به نقوش زیلو در استان یزد، در کاشان بافته می شوند. از آن جمله می توان به جدول (۱) اشاره کرد.

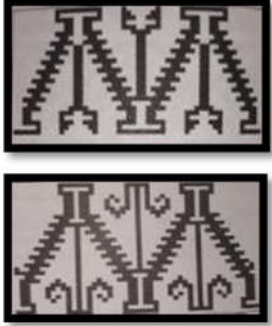

تصویر ۳۳. آقای باغمیرانی از پیشکسوتان زیلوبافی کاشان است که در حال حاضر مشغول به کار نیست.

جدول ۱: تغییرات در برخی نقوش زیلو، در استان یزد و کاشان

تغییر در طراحی نقش	نام نقوش در شهر کاشان	نام نقوش در استان یزد	نقوش زیلو
تغییری ندارد.	چهار کُلک (Kolak)	چهار کله	(علیمحمدی، ۱۳۸۶: ۹۷)
درحاشیه استفاده می‌شود.	چشم بلبلی چشم دار	بافتک ساده (Baftok)	(همان: ۸۸)
تغییری ندارد.	کنگره مُرُوک (Muruk)	کنگره آلوچه	(همان: ۷۸)
اندازه ده در ده بغل به بغل هم، ردیف بافته می‌شود.	عراقی	چشم بلبلی	(همان: ۸۵)
بدون چهار علامت صلیبی	هشت پَر دُم دار	چیتی (Chiti)	(همان: ۸۱)
تغییری ندارد.	هشت پَر خورشیدی	هشت پَر شاخ گاوی کوچک	(همان: ۹۳)
فقط هشت پر وسط بافته می‌شود.	هشت پر	هشت پر شاخ گاوی	(همان: ۸۵)

تغییری ندارد.	گیرنه (Gerene)	هشت پر خورشیدی	(همان: ۸۶)
تغییری ندارد.	مَفْشَلْغِه دُونُک دَار (Mafshalghe)	هشت پر جعبه زنجره	(همان: ۶۹)
تغییری ندارد.	پَرْتِ گُرْگ (parte)	پنجه شیر یا پَرْتِ توره چشم‌دار	(همان: ۶۹)
در حاشیه استفاده می‌شود.	گل خورشید	هشت پر شاخ گاوی یا هشت پر توپر	(همان: ۱۰۵)
مخصوص حاشیه زیلوی مسجد نه زیلوی بازاری	سوجه (suje)	حاشیه	(همان: ۱۰۵)
فقط نقش وسط بافته می‌شود.	ماروک بریده (Maruk)	سماور	(همان: ۱۰۶)
تغییری ندارد.	مَفْشَلْغِه (Mafshalghe)	نقش عینک	(همان: ۱۰۶)

تغییری ندارد.	وایبر آره (vabor arre)	آره دوسر	(همان: ۱۰۶)

۵. نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد:

- در شهر کاشان در بیش از یک قرن، کارگاه‌های متعدد زیلوبافی وجود داشته و حرفه‌های متعددی در حوزه‌های مرتبط با آن، مثل رنگرزی، چله‌دوانی، بافندگی، ساخت و نصب دستگاه، پنجه‌زنی، ماسوره‌پیچی و فروش زیلو بوده است. در واقع مردم این منطقه، خود تولیدکننده تمامی مراحل یک زیلو بوده‌اند.

- کشتزارهای بزرگ پنبه در روستاها به‌ویژه در مناطق شمال غربی کاشان، با وجود خشک و کم آب بودن این منطقه، در گذشته منبعی برای تأمین مواد اولیه زیلوبافی بوده است.
- صنعتی شدن شهر کاشان، منجر به جذب زیلوبافان این حرفه به کارخانه‌ها (به خصوص کارخانه‌های نساجی و فرش ماشینی که در کاهش رونق بافته‌های سنتی تأثیر بسزایی داشته‌اند) شده است.

- بیشتر پیشکسوتان بافندگی شهر کاشان، به صورت استاد و شاگردی آموزش دیده‌اند و حتی در کودکی به عنوان شاگرد پنجه‌زن، در کنار یکی از اعضای خانواده، شروع به کار کرده‌اند. میانگین سنی آن‌ها بالای ۵۵ سال است.

- نام نقوش زیلو در کاشان، از لهجه رایج، تبعیت کرده است و برخی از آن‌ها تغییراتی در نام و یا طراحی نقوش زیلو نسبت به استان یزد داشته‌اند. بافندگان بیشتر تمایل به بافت نقوش سنتی و به‌جامانده دارند، تغییر و به‌روز شدن در رنگ‌ها و نقوش، کمتر دیده می‌شود. ابعاد دستگاه‌های بافت کوچک‌تر شده و جنس آن نیز تغییر کرده است.

- سلیقه مردم نیز تغییر کرده و روی آوردن به خرید فرش‌های ماشینی، بازار بافت و فروش این زیرانداز را به رکود کشانده است. فعالیت در این حوزه در بخش دولتی، مختص به مرکز

هنرهای سنتی کاشان با دو دستگاه فعال زیلوبافی است. این مرکز آمادگی دارد تعداد محدودی از جوانان را آموزش دهد که باید برای تأمین آینده شغلی آن‌ها برنامه‌ریزی شود.

- امروزه اندک نیروی باقی‌مانده در این حوزه مشغول به کارند. با از کار افتادن پیشکسوتان بافنده، بیم از یاد رفتن این هنر بومی در این شهر (با پیشینه غنی نساجی سنتی) می‌رود. زنده نگه داشتن و دوام این هنر بومی نیاز به همکاری همه‌جانبه بخش دولتی و خصوصی و ارگان‌های مختلفی برای بسترسازی جذب نیروی جوان آموزش‌دیده و توزیع و فروش آن است.

- صنعت گردشگری در کنار تعریف کارکردهای جدید و متنوع از قبیل روبه مبل و صندلی منزل و خودرو برای این دست‌باافته بومی می‌تواند از جمله راهکارهای پیشگیری از فراموش شدن این هنر بومی علاوه بر کاربردهای پیشین خود باشد.

پی‌نوشت

* همه عکس‌ها را نگارنده اول تهیه کرده است.

منابع

- ای وولف، هانس، ۱۳۷۲، صنایع دستی کهن ایرانی، ترجمه سیروس ابراهیم‌زاده، بی‌جا: انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- توفیقی، پیوند، ۱۳۸۹، «بررسی طرح و رنگ در بافته‌های پنبه‌ای ایران و هند»، گلجام (۱۶): ۷۵-۹۵.
- جاوری، محسن، منتظرظهوری، مجید و حسین‌زاده، جواد، ۱۳۹۶، «صیانت و سامان‌دهی عرصه و حریم منظری تپه باستانی سیلک»، مجله پژوهش‌نامه کاشان (۱۱): ۳-۳۱.
- چیت‌سازیان، امیرحسین، ۱۳۸۸، نگاهی به تاریخ درخشان فرش کاشان، تهران: انتشارات سروش.
- حسامیان، فرخ، اعتماد، گیتی و حایری، محمدرضا حائری، ۱۳۶۳، شهرنشینی در ایران، تهران: انتشارات آگاه.
- حیدری، حسین، ۱۳۸۹، جستارهایی در آثار تاریخی، هنر و فرزندان کاشان، تهران: نشر دعوت.
- دانشگر، احمد، ۱۳۷۲، فرهنگ جامع فرش ایران، تهران: نشر علامه طباطبایی.
- سادات‌بیدگلی، محمود، ۱۳۹۵، تاریخ فرهنگ کاشان، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
- صیدیوسفی، ناهید، ۱۳۹۵، نقش کارآفرینی فرهنگی در احیای صنایع دستی رو به زوال، نساجی سنتی اصفهان - زری‌بافی و مخمل‌بافی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، کارآفرینی فرهنگی، دانشگاه هنر اصفهان، دانشکده پژوهش‌های عالی هنر و کارآفرینی.
- کمندلو، حسین، ۱۳۹۴، «نگاهی به طرح سجاده صف در حوزه‌های فرش‌بافی اسلامی»، گلجام (۲۸): ۳۹-۵۷.
- علیمحمدی اردکانی، جواد، ۱۳۸۶، پژوهشی در زیلوبافی، تهران: فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران.
- گیرشمن، ریمان، ۱۳۴۹، ایران از آغاز تا اسلام، ترجمه محمد معین، ج ۳، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- محبی، حمیدرضا و آشوری، محمدتقی، ۱۳۸۴، «نماد و نشانه در نقش‌پردازی زیلوباف‌های تاریخی طرح محرابی،

صَف) میدا، گلجام (۱): ۴۲-۶۰.

محمدحسن، زکی، ۱۳۶۶، *تاریخ صنایع ایران بعد از اسلام*، ترجمه محمدعلی خلیلی، تهران: نشر اقبال.
 ناشناس، ۱۳۶۲، *حدود العالم من المشرق الى المغرب*، به کوشش منوچهر ستوده، تهران: کتابخانه طهوری.
 نراقی، حسن، ۱۳۴۵، *تاریخ اجتماعی کاشان*، دانشگاه تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی.
 هال، آلستر و ویووسکا، جوزه لوچیک، ۱۳۷۷، گلیم، ترجمه شیرین همایونفر و نیلوفر الفت‌شایان، تهران: نشر کارنگ.

De moubray, amicia and Black, David, 1999, *Carpet for the homes London, Laurence king publishing.*

Spuhler, Friedrich, 1978, *Islamic carpet and textile in the Keir collection*, London: Faber and Faber limited.

Tanavoli, Parviz, 1988, *Persian flatweave*, Translate Amin Neshati, England: The antique collectors' club ltd.

مصاحبه‌شوندگان

- امامیان، اکبر، بافنده اقامتگاه بومگردی خانه نقلی کاشان، مکان مصاحبه: جنب مسجد آقابزرگ، بهمن ۱۳۹۷.
 - باغمیرانی، عباس، بافنده پیشکسوت زیلوبافی کاشان، مکان مصاحبه: کارگاه شخصی یحیی آباد کاشان، بهمن ۱۳۹۷.

- بینوا، محمد، مدیر مرکز آموزش و بازارچه صنایع دستی شهر کاشان، مکان مصاحبه: همان مرکز، خیابان ملافتح‌الله، دی ۱۳۹۷.

- سردابی، غفار، بافنده مشغول به کار، مکان مصاحبه: مرکز آموزش صنایع دستی شهر کاشان، خیابان ملافتح‌الله، دی و بهمن ۱۳۹۷.

- زیلوچی، حسن، پیشکسوت زیلوبافی کاشان، مکان مصاحبه: کاشان، مغازه ابتدای خیابان امام خمینی، دی ۱۳۹۷.
 - عطوف، مصطفی، آموزش‌دیده مرکز آموزش میراث‌فرهنگی کاشان، مکان مصاحبه: همان مرکز، خیابان ملافتح‌الله، بهمن ۱۳۹۷.

- فدوی، محمدحسین، بافنده و آموزش‌دیده مرکز آموزش میراث‌فرهنگی کاشان، مکان مصاحبه: خانه عباسیان کاشان، خیابان علوی، بهمن ۱۳۹۷.

- گلکار، عباس، رنگرز سنتی، مکان مصاحبه: کارگاه موروثی، خیابان نراقی، محله درب باغ، بهمن ۱۳۹۷.
 - نجیب، رضا، بافنده و چله‌دوان کارگاه زیلوچیان کاشان، مکان مصاحبه: دروازه دولت، همان کارگاه، بازارچه سردار، بهمن ۱۳۹۷.

- هاشم‌زاده، علیرضا، بافنده، مکان مصاحبه: مرکز آموزش صنایع دستی میراث‌فرهنگی کاشان، خیابان ملافتح‌الله، بهمن ۱۳۹۷.

- هاشمی، محمود، بافنده کارگاه زیلوچیان کاشان، مکان مصاحبه: دروازه دولت، همان کارگاه، بازارچه سردار، بهمن ۱۳۹۷.

کاشان‌شناسی
 شماره ۱۴ (پیاپی ۲۲)
 بهار و تابستان ۱۳۹۸

•
•
•
•
•
•
•
•